

ISMERETLEN FEJEZETEK BELLE LADY, FENÉK V, KUHAYLAN ZAID ÉS A TÖBBIEK HÁNYATATOTT ÉLETÉBŐL

Dunai Andrea: *Lovak sorsa*

Az 1944/45-ben Magyarországról elvitt lovak nyomában

Napvilág Kiadó, Budapest, 2024. 487 oldal.

Miközben a közösségi médiában évek óta ellepnek bennünket a cuki, és szelíd vadállatok önfeledten vidám vagy érzelmesen szomorú videói, az ismereteink a haszonállatokról viszont egyre homályosodnak; „Nutztiere”. Baromfit, disznót, juhót, marhát, tevét már a falusi gyerekek sem látják, mivel a poszt-indusztriális kapitalizmus kivonta őket a (ház)táj(i)ból. Az emberi tekintet elől többnyire távoli, elzárt telepeken koncentrálnak a leölésre szánt állatokat, és többnyire csak sajtok, szalámik, nuggetsek és egyéb mélyhűtött készételek tudósítanak lezárt életükről. A lovak is beillenek a sorba: a budai vár vagy a bécsi Hofburg lovashintajai egy letűnt korszakot idéző nosztalgikus, kosztümös turista időtöltéssé degradálódtak, míg egyéb szórakozási formák, a derbik és az ügetők, már réges-rég elvesztették közönségüket. Hol van már Budapesten a Kerepesi úti lovi, ki bújja még a fogadási újságot, a turfot? Legutóbb már az öttusából is kitétték az ugratást; „szegény ördög” Széchenyi!

A holokauszt kutatásnak nem kiemelt témája az állatok sorsa, hiszen ők csupán az emberek – áldozatok és tettesek – függelékeként léteznek. Legtöbbször azért élnek, hogy a becézgető csúcsragadozó jóllakjon. Természetesen ők is megsínylették a háborús viszontagságokat, nem az eltervezett módon ölték le őket, hanem éhezés, betegségek, túlhajszoltság következtében, vagy fegyverek tüztől és bombák becsapódásától haltak meg milliószám. Lényegében ez a témája Dunai Andrea legújabb könyvének: mi történt a magyarországi lóállománnyal a háború forгатagában, és mit hozott számukra a béke? Szellemeskedhetünk, hogy a lovakat és leszármazottaikat a szerző ugyan nem interjúvolta meg, de az *oral history*-n kívül valóban minden lehetséges forrást felkutatott, minden lótudort megkérdezett, hogy minél teljesebb és részletesebb képet vázoljon fel a lovakat érintő ügyekről. A kötet ménesettanulmányok egybeszövésével áll össze, így fejezetenként, vagy még inkább alfejezetenként, más-más szereplő kerül a középpontba. Mert a nem beszélő lovak helyett a dokumentumok – szervezetek és hivatalnokok, tulajdonosok és zsokék, lóápolók és szállításvezetők, rekviráló katonatisztek és visszaperlők tevékenységéről szóló iratok – a háborús élethelyzeteket, a részleges élettörténeteket is bemutatják. Az 500 sűrű oldal hosszúságú *Lovak sorsa* sokkal több, mint a lovak és ménesek lajstromozása.

Dunai Andrea „céhen kívüli” történész, ha manapság egyáltalán beszélhetünk még ilyesfajta céhekről. Mindenesetre nem járta végig a bölcsészképzés és a tudományos karrier általános lépcsőit, feltűnt itt-ott nemzetközi projekteken, de soha nem volt akadémiai státusza. Máshonnan érkezett: a provenienciával, elveszett és megtalált javak eredetével és vándorlásával kapcsolatos megbízatásokat vállalva, a családfakutatáshoz kapcsolódó anyakönyvezési és halálzási iratokon, cégtörténetek és még ki tudja hányféle dokumentum kötegén rághva át magát eszmélt rá, hogy kutatásaiból egész könyveket lehetne összeállítani. Így is tett. Az *évszázad jóvátételi pere* (2009), a *Levelek a hontalanságból* (2013) vagy a *Javak sorsa. Az 1944/45-ben Magyarországról elvitt értékek nyomában* (2019) kötetek neves, de sokszor elfeledett magyar családok Nyugatra távozott (vö. vándorolt, menekített, lopott) vagyontárgyairól szólnak. Az értéktárgyak és szellemi javak mögött persze komoly emberi teljesítmények álltak, így Dunai könyvei karrier- és családtörténetek, melyeknek a háború, az üldöztetés, az emigráció ugyancsak odacsapott. Legfeljebb a szét- és összeszabdalt, elárult és elárvult csonka-családok, a „túlélő” leszármazottak vívják utóvédharcaikat az igazságért és az anyagi kárpótlásért. Igaz, időnként ők és ügyvédsegeik sem a legtisztább eszközöket választják.

A szerző maga is Nyugatra távozott, bár a nyolcvanas évek második felében még sejtelmese sem lehetett, hogy a város, Berlin, „Hauptstadt der DDR”, és az ország, a Német Demokratikus Köztársaság, 1990-ben, az országegyesítéssel, átkerül a túloldalra. A német háttér három dolgoiban bizonyosan tetten érhető Dunai munkásságában, úgy is, mint az alaposság, ahogy minden létező forrást felhajt és megvizsgál, a német nyelvterület levéltárainak beható és rendkívül imponáló ismerete, valamint a nyelvi környezet hatása egyes kifejezések és szavak használatánál. Az „SS-Vezénylési Főhivatal”, „organizál”, „perfektuál”, „átfunkcionál”, „a legfontosabb nexus” és más nyelvi fordulatok a megértést egyáltalán nem nehezítik, viszont az olvasó derűsen nyugtázhatja az emigrációban élők nyelvhasználatának finom elhajlását az aktuális hazai beszédmódtól.

Persze nem ez a lényeg, hanem a háború és a modernizáció jelenségének mindent felforgató hatása az alrendszerre; esetünkben a lovas szakmára – hiszen lóársadalmat mégsem írhatunk. Habár a gépesítéssel a lovak jelentősége a világ fejlett régióiban egyre jobban csökkent, többé nem az ő hátukon ülve rohamozták az ellenséget, azért nehéz terepeken nagyon hasznosak tudtak lenni. Az USA a második világháborúban, az európai hadszíntereken, legfeljebb az olasz hegyekben vetette be a lovait, de nélkülözhetetlenek bizonyultak Kína, Burma, a Csendes-óceáni-szigetek kietlen tájain. Egész más, de témánkhoz közelebbi példa a lovak alkalmazására a gettósítás során, beleértve a budapesti csillagos házakba költözést is, amikor lóval dolgozó fuvarosok segítették, illetve sok esetben áraikat drasztikusan megemelve használták ki a megbélyegzett szerencsétlenek szorult helyzetét.

A lovak tehát nagyon is jelen voltak a 20. század közepi Európában: a német fegyveres alakulatok 2,8 millió ló felett rendelkeztek, ami az első világháborús állomány kb. kétszerese. „Karbantartásukat” hivatásos lóápolókra bízta, s igavonásra, szállításra és egyéb logisztikai feladatokra alkalmazták őket. A háborús körülmények a lóállományt sem kímélték, havonta 30 ezer ló veszett oda, 1945-re kb. 1,5 millió német ló pusztult el. A Remount Service, az USA hadseregének lótenyésztési és ápolási programja kötelékében, az első világháború után a farmerekkel összedolgozva, jelentős állomány volt, de a nagy mozgósítás elmaradt, a lótaralékosokat csak az említett ázsiai hadszíntéren vetették be. 1945-re a számuk 450 ezerre csökkent, és a korfa sem volt túl biztató, ezért a jelentős mértékben elöregedett állományt igyekeztek frissíteni az Európában zsákmányolt – német, francia, olasz, magyar stb. – lovakkal.

Dunai Andrea könyve a magyar magán- és köztulajdonú lovak és ménesek viszontagságairól szól, és nem statisztikai összeírás az egyes országok lóállományáról. Csupán a kötet közepén avat be minket, hogy a területi gyarapodással az eredeti 800 ezerről 1,3 millióra növekvő hazai állomány közel 60%-a 1945 novemberére elpusztult. A trianoni országterületen ekkor mindössze kb. 360 ezer lovat számoltak össze. Az idézett adatok elsősorban a dimenziók érzékeltesére szolgálnak. Ezt kiegészítendő mutat rá, hogy a szabad mozgást és kereskedést meggátoló háború önmagában is jelentősen rontott a lovak egészségügyi állapotán. A lóbetegségek elleni nemzetközi küzdelem koordinálása az ellenségek között lehetetlen volt, aminek következtében könnyebben terjedtek a betegségek és a nemesítés, a jó génállomány megőrzése is nehezebbé vált. A könyvből az is kiderül, hogy a háborús évek a lovas business szempontjából egyáltalán nem tekinthetők nyereségesnek. Tulajdonosok és külkereskedők a háborús konjunktúrába nem tudnak bekapcsolódni, szó sem volt nyereszkes beszállítókról, az export radikális csökkenése őket érte tördőfésként, az ismert első világháborús konteóra utalva, és nem fordítva.

A szerző a magyar tulajdonú ménesek és egyéb lókupacok mozgását igyekezett nyomon követni, és ha kellett, egyesével utánajárni. Ebben követte az állam megbízásából kiküldött szakértők munkáját, akik a háború utáni zavaros politikai és jogi környezetben Ausztria és Németország nyugati zónáiból, valamint Franciaországból és a szovjet érdekszférába került Csehszlovákiából igyekeztek hazajuttatni az elbitorolt lovakat. A problémák 1944-ben, a német megszállást követően, kulminálódtak. Adolf Eichmann ismert beosztottja, Kurt Becher SS őrnagy (később ezredes), egyben az SS gazdasági kirendeltségének magyarországi vezetője, kifizetési tervének kevésbé hangsúlyozott, azonban fontos eleme volt a lovak rekvirálása. A zabráláshoz ezen a területen is előkészített listákkal álltak hozzá. Az első célpont természetesen a zsidó

vagyon volt. A tulajdonosokat, a szakmai szolidaritás vagy ellenállás bármiféle megnyilvánulása nélkül – ahogy az lenni szokott –, úgyszólván pillanatok alatt megfosztották a lovaiktól. Az SS nem tétlenkedett. Heinrich Himmler három német lovashadosztály felfrissítését irányozta elő, és hat új létrehozását rendelte el Magyarországon, aminek megfelelően több tízezer lovat vittek el a Birodalomba.

A kötet a ménesek és a lótenyésztés hazai történetéhez is jó eligazítást nyújt. Ritkán gondolunk bele, hogy a történelmi kataklizmák nem kizárólag az emberek életére hatnak, a kulturális örökséget pusztítják vagy új politikai struktúrát kényszerítenek ki, hanem az állattenyésztést is erősen befolyásolják. „A lovakat költöztetik, ugye?” – viccelődhetünk az 1848-as lóevakuáció vagy az 1919-es Ausztriába menekítések olvastán. A kötet fókusza azonban egyértelműen az 1944–1948 közötti zaklatott évek. A zsidó tulajdonosok kipenderítésével azonnal megkezdődött a marakodás a koncon. Igazán megható, ahogy a német és magyar közületek egymás ellenében akarták „egyben tartani” az eből szerzett méneseket, csak hogy menekítsék az oroszok elől. A harácsolók küzdelmét bonyolította a Wehrmacht és a Waffen SS belháborúja, mivel a megszállt országok lovainak felügyeletére a hadsereg is igényt tartott. Az eltulajdonított lovak egy részét árverésekre bocsátották, és a milliós léptékű üzleteken felül az új tulajdonosok, szimp-la átnevezéssel vagy több helyről megszerzett lovak átcsoportosításával, új méneseket hoztak létre. Mindemellett a szerencsefogadás 1944 tavaszán is folytatódott, sőt a lovizás a kisemmizettek egyik fontos bevételi forrása lett annak ellenére, hogy a Magyar Lovasegylet és a Magyar Ügetőverseny Egyesület kitiltotta a pályákról a megkülönböztető jelzést viselő fogadókat. A szerző nem felejt el idézni Heltai Jenő író és egykori lóverseny tudósító naplóját, ahol komikus feljegyzések örökítették meg, hogy zsidó tulajdonú lovak még vígan és sokszor eredményesen versenyeztek: „*megint nyert egy zsidó ló, a Rubiné, ma már irigylésre méltó állapot zsidó lónak lenni*” (24).

A nagy értéket képviselő tenyészállatok, ménesek és versenylovak menete már 1944 tavaszán elindult a Német Birodalomba, de a nagy kiürítés ideje 1944 őszén jött el. Dunai joggal mutat rá, hogy „*a szakirodalom eddig nem szentelt kellő figyelmet az állatok szervezett kiutazásának*” (123.) Míg a Nemzeti Bank aranykészletét szállító Aranyvonat, a festményekkel teli Műkincsvonat, de még a Kispesti Textilvonat is jól feldolgozott esetek, a nemesített lovakat szállító Perbenyiki vonattal, és általában a lovak sorsával, Dunai előtt nem foglalkoztak a kutatók. Nehéz is nyomon követni őket, mert a ki- és beléptetés iratai nagyrészt megsemmisültek, a Wehrmachtnak szánt rakományon pedig nem mindig a német hadsereget jelölték meg szállítóként.

A szerző érzékelhető magabiztossággal mozog a kitelepítési helyszíneken, a recenzens viszont, mi tagadás, időnként eltéved a tanyák és méntelepek sűrűjében. Az áttekintést segítette volna a ménesek elhelyezkedését ábrázoló térkép-melléklet, főleg, hogy javarészt kistelepülések, tanyák, puszták, majorok körül forogtak az események. Ugyanígy a transzportok mozgását, a célállomások és a külföldi lóközpontok helyét, majd a visszamozgás útvonalát, idejét is térképre lehetett volna tenni.

A könyv nemcsak földrajzi nevekben bővelkedik, végig hemzseg a nevektől. A nagyközönségnek jobbra ismeretlen lőügyi katonai és civil szervezetek, újságok és alapítványok elnevezése még hagyján, de a könyvben felbukkanó sok, különféle rangú szereplő nevének memorizálása bizonyos oldalszám felett reménytelennek tűnik. Persze vannak kiemelten kezelt figurák: a három magyar misszionárius – Anker Sándor, Varvasovszky László és Wanié András –, akik megfeszített munkájukért lovas szobrot érdemeltek volna, ehelyett gyanakvás, olykor börtön sújtotta őket a hidegháború hisztérikus politikai légkörében; illetve az emigrációt választó Sigray-Besseney Margit, Bárczy Judit és Gyürky Judit arisztokata hölgyek vagy Owens őrnagy és Bilwin lovasszázados, akiknek nevét a könyvet elolvasó magyarok biztos nem fogják imájukba foglalni. És a kisemmizett, kirekesztett zsidók, akiknek sorsa a legtöbb esetben tragikusan alakult. És akkor még nem beszéltünk a legváltozatosabb elnevezésű lovak százairól, *akiket* – ha ez egyszer szabad így, személyre vonatkozó főnévi névmással utalni rájuk – a szerzőalaposan, sokszor lezármazási nevekkal és forrásmegjelöléssel gondosan adatol, sőt, a kötet igazi lóregiszterrel

zárul! (Ezzel szemben az [ember] névmutató hiányzik.) A lovakat ráadásul tulajdonosváltás, különösen ország- és nyelvváltás esetén átkeresztelték, és új nevükön futtatták német területen, Csehszlovákiában vagy éppen a Szovjetunióban, mert oda is jutott belőlük, naná! Csak remélhetjük, hogy a lócsaládok szétszakítása és az identitásban kiemelt fontosságú nevek megváltoztatása a lovak életére kisebb mértékben volt traumatizáló hatású, mint embertársaiknál; mindenesetre figyelemre méltó, hogy milyen ártatlan vagy éppen nagyon is manipuláló, üzleti szempontú játék zajlott a lovak nevei körül.

A lovakat a németek tehát elvitték, és a nácik bukása után a megszálló hatalmak értő, olykor emberséges, máskor cinikus, üzleti érdektől vezérelt képviselői próbáltak tiszta jogi helyzetet teremteni. Ez egyfelől időigényes volt, és ebben csak a párizsi békeszerződés aláírása hozott áttörést, másfelől viszont, az alsó szinteken, a jobbára katonai parancsnokok kényük-kedvük szerint intézkedtek; legtöbbször a magyar érdekekkel ellentétesen. A „fiatal osztrák állam” funkcionáriusai, és az olcsón igavonóhoz jutott helyi parasztok természetesen ódzkodtak visszaszolgáltatni a megélhetésük és gyarapodásuk alapját képező lovakat. 1945–1946-ban, Bajorországban, teljes káosz uralkodott a lovak körül, és kiszámíthatatlan volt az egyedek további sorsa. A meginduló háborús igazságszolgáltatási perekben a német és a magyar vádlottak rendszerint információhiányra hivatkozva vonogatták a vállukat, vagy egymásra hárították a felelősséget a lovakat érintő kérdésekben. Az USA politikája sem volt egyértelmű. Míg méltányos rendezésre törekedett, és 1945 decemberében elköteleződött a vesztes államok javainak visszaszolgáltatása mellett, aminek jóváhagyására még fél évet kellett várni, sok lovat kihajóztattak a tengerentúlra. A lovakat nagyon megviselte az út, rossz bőrben érkeztek meg az ígért földjére, és mindenféle tárgyalások, szemlék után csak részlegesen történt meg a visszaszolgáltatásuk. A visszaszállítást nehezítette a háború következtében leromlott, megsemmisült infrastruktúra is. 1946 végén azért nem tudtak hazaszállítani egy adag lovat, mert a megszállt országok közötti vagonegyezmény még váratott magára. 1947 lett a hivatalos restitúció első éve. A Németország területén található, kényszerrel elhurcolt magyar javakat visszaadták, de a lovakkal jócskán akadtak problémák. Versenyeken hirdették meg a részvételüket, utaztatták, haszonállatként dolgoztatták őket, és az ellátásuk felelőssége is vitatható volt stb.

Magyarország balsorsára az USA, a kelet-nyugati ellentétek fokozódásának hatására, 1947-től lassanként kivonult a kelet-európai restitúciós eljárásokból, rengeteg megoldatlan nyitott ügyet hagyva maga mögött. A Szovjetunióval szembeni feszültség kiéleződésével egyre reménytelenebbé vált az ügy, és hiába teremtettk meg a jogi feltételeket, kukacoskodó republikánus szenátorok 1947 őszén elérték, hogy a szenátus megsemmisítse a magyarországi javak visszaszolgáltatása szempontjából kedvező törvényt. Az i-re a pontot talán az 1948 januári politikai incidens tette fel. A Hegyeshalomra érkező vonat 488 repatriált személyt vitt volna tovább, de az amerikai kíséző személyzetet, vízum hiányára hivatkozva, nem engedték be, és nem is hívhatták fel a budapesti nagykövetséget. Valóban nem rendelkeztek vízummal, de addig nem is kértek tőlük, állapítja meg a szerző. A magyar hivatalos verzió szerint az amerikaiak a faluban szabadon mozoghattak, amit dorbézolásra és rendbontásra használtak fel. Az amerikaiak zokon vették, hogy a szovjet katonák kifosztották a vonatot, és határozottan léptek fel: Bajorországból kiutasították a magyar képviselőt.

A kötet rengeteg kisebb-nagyobb érdekes epizódot tartogat, amelynek felsorolása szétfeszítené egy recenzió kereteit: az USA német és magyar lovakat vezényelt a görög polgárháborúba a monarchia támogatására, a francia megszállási zónában pedig egész sikeres volt a magyar lóvisszaperlő misszió. Külön említésre méltó a magyar visszacsatolt területekről származó rutén munkaszolgálatosok esete, akiket a Magyar Királyi Honvédségnél nem alkalmaztak, Németországban pedig a rabolt lovak mellé beosztva sem szövetséges magyarként kezelték őket – csupán néhány területet említve a temérdek közül.

Tagadhatatlan, hogy kell némi elhivatottság a könyv elolvasásához, aminek oka a szerteágazó téma adatgazdagsága és nem a száraz nyelvezet. Egyszerűen nagyon tömény olvasmány, amit ugyanakkor Dunai igyekszik vicces szófordulatokkal és utalásokkal színesíteni. Ezekből szintén érdemes idézni egy csokorra valót: „kilóg a lóláb”, „talpalatnyi hely az iratokban” (128), „alig

helyezkedett el a szalmán, amikor...”, „a magyar lovak munkanélküliek lettek, csak épp segílyt nem kaptak hozzá” (199). Végül: „A birodalom végnapjaiban fontos névadásokat tartottak Bajorországban. [...] Ut Majeur és Pax kiskancáját pedig Pansyra keresztelték. Pansy alig másfél évvel később 'befutott' Bajorországban: az 1946. októberi Müncheneri Nagydíjért folytatott küzdelemben ő lett a második leggyorsabb.” A listához nyugodtan hozzácsaphatunk a civil fülünknek olyan egzotikusan hangzó fogalmakat is, mint „becsártáblázatok”, „kihordani a vemhet”, „méneskönyv vezető”.

Dunai Andrea szokatlan témát választott; teljesítménye egészen lenyűgöző. A legtöbbünk számára ismeretlen világot tár fel: istállókba, ügetőpályára, főúri szalonokba, szegényes falusi portákra és hasonlóan szegényes irodákba, a számkivetett embereket és állatokat hurcibáló vonatokra és hajókra visz minket. Utunk cseppet sem vidám, a jövő kilátásai – államosítások, újabb tulajdonváltások és átnevezések, örökre ellopott és elherdált értékek – cseppet sem boldogítóak. Történelem alulnézetből, ha fontoskodni akarunk, hiszen a szemérmetlen lopást, a kisajátítást, majd a restitúció folyamatát a terepen mutatja meg, ahol sokszor hideg van, és számos, ámde hivatalosan leszámíthatatlan takarót kell keríteni a lovakra. Autóbaleset hiúsít meg üzletkötést, ígéretesen induló tárgyalásokat szakítanak meg a politikától sajnálatosan dezorientált minisztériumi- és pártvezetők. És a terepen az is világossá válik, hogy a nyugati hatalmak által megszállt zónákban tevékenykedő lómisszionáriusoknak megfeszített és sokszor frusztráló munkájuk mellett melleleg dönteni kellett a személyes jövőjükéről is: a kétes erkölcsű magyar hazát, vagy a számkivetettséget és az emigrációt választják-e? Dunai Andrea egyáltalán nem moralizál, csak mesél. Előadása szak- és tárgyszerű, pontos krónikához hűen mentes a túlzott komolykodástól vagy dagályosságtól. A *Lovak sorsa* című könyvét mindenkinek szívből ajánlom.

Lénárt András